

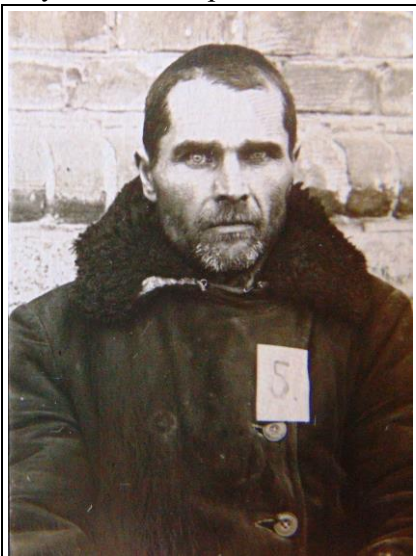
Мілютін С.Ю., м. Кропивницький

**Індивідуальний опір селян та колгоспно-партійного активу
хлібозаготівельним заходам 1932–1933 років
(за матеріалами архівно-слідчих справ ДАКрО)**

Тривалий час науковці в дослідженнях Голодомору 1932–1933 років на Кіровоградщині звертали увагу на вивчення стратегії виживання голодуючих, визначення винуватців трагедії й демографічних втрат, спричинених голодом, однак специфіка соціальних настроїв селянства в умовах "великого голоду" та індивідуальний опір хлібозаготівельній кампанії залишалися малодослідженими. На наш погляд, окреслена тема має значні перспективи, оскільки розширює уявлення про події 1932–1933 років.

Основою джерельної бази дослідження є архівно-слідчі справи, що зберігаються в Державному архіві Кіровоградської області [ДАКрО, 1–95]. Уперше на особливості соціальних настроїв, поведінку та опір селянства радянській владі в 1932–1933 роки на території Кіровоградщини у своїй історичній розвідці звернув увагу краєзнавець Федір Шепель [97]. Пізніше ця тема знайшла продовження в монографії Світлани Орел [96]. Метою нашої історичної розвідки є дослідження соціальних настроїв та особливостей індивідуального опору селянства й колгоспно-партійного активу державним хлібозаготівельним заходом 1932–1933 років.

У 1932 році значна частина селянства негативно сприймала економічні експерименти радянської влади. Насамперед хлібороби переживали глибоке розчарування щодо організації колгоспів, оскільки робота в цих господарствах позбавляла можливості заробити на життя. Колишній заможний селянин, а на момент арешту член колгоспу "Червоний орач" у місті Новоукраїнка Гнат Бойко (1893 р.н.) скаржився, що в колгоспах, скільки не роби, все відбирають, а селян лишають голодними й прирікають на голодну смерть [62, арк. 7]. Також у селян викликали занепокоєння безгосподарність і недбальство, які спостерігалися в колективних господарствах. Очевидцем таких явищ став рахівник артілі ім. Т. Шевченка Іван Пилипенко (1904 р.н.), який проживав на хуторі Шута Новоукраїнського району. У приватній розмові з односельчанами він стверджував: "Ви тільки погляньте, скільки всього звезли в артіль, а де воно? Коні подохли, реманент побили, все загинуло, а люди босі, голі та голодні" [45, арк. 14]. Окремі селяни не розуміли, навіщо всіх хліборобів змушують вступати до колгоспів. Характерний випадок трапився в колгоспі "КІМ" під час засідання правління, на якому зібралося 15 осіб. Андрон Лісовий (1881 р.н.) висловив пропозицію створити новий тип господарств для об'єднання одноосібників, оскільки такий тип господарств, за його переконанням, неодмінно довів би свою ефективність порівняно з колгоспами [23, арк. 5–6]. Ідею А. Лісового не підтримали, проте вона викликала інтерес у співробітників ДПУ. 28 грудня 1932 року його було заарештовано, а 10 січня 1933 року засуджено до 3 років позбавлення волі.

Андрій Прокопенко з села Богодарівки, Зінов'євський р-н (ДАКрО, ф. П-5709, спр. 7167)

Незважаючи на активну пропаганду вступу до колективних господарств, частина селян не мала ілюзій стосовно реальних причин організації колгоспів. Наприклад, Андрій Прокопенко (1888 р.н.) із села Богодарівки Зінов'євського району ще в 1931 році заявив, що колгоспи організовано для того, щоб у селян було легше відбирати хліб [47, арк. 7]. Схожі висловлювання стосовно причин створення колгоспів співробітники ДПУ зафіксували в позиціях одноосібників Василя Чернецького [43, арк. 10] (1893 р.н.), який проживав у селі Трепівка Знам'янського району, і Василя Чернишова [81, арк. 10] (1877 р.н.), уродженця села Рівне Новоукраїнського району. Часто селяни в приватних розмовах і на публічних заходах порівнювали роботу в колгоспі з панщиною [4, арк. 10; 36, арк. 11; 94, арк. 21] та кріпосним правом [9, арк. 11; 69, арк. 12; 84, арк. 12; 93, арк. 16], а також наголошували, що господарювати індивідуально краще, ніж працювати в колгоспі [1, арк. 10; 10, арк. 13; 12, арк. 8; 17, арк. 4; 27, арк. 11; 38, арк. 6; 42, арк. 11; 59, арк. 19; 66, арк. 5; 71, арк. 10; 78, арк. 6; 86, арк. 10].

Все це свідчить про відсутність зацікавленості селян у роботі колективних господарств, що ще більше знизилася в другій половині 1932 року після прийняття нового хлібозаготівельного плану. Першими проти пропонованого плану виступили партійні чиновники та голови колгоспів. Зокрема, в селі Макариха Знам'янського району співробітники ДПУ виявили, що секретар партійного осередку Олександр Мартинович (1894 р.н.), який прибув у село в серпні 1932 року для аналізу господарської ситуації, саботує виконання хлібозаготівель [90, арк. 1]. Після арешту О. Мартинович зізнався, що на основі власних підрахунків дійшов висновку про неможливість виконання плану й виступив з ініціативою видати аванси та покращити харчування колгоспників [90, арк. 3]. 15 листопада 1932 року О. Мартинович розпорядився видати 27 центнерів жита в колгоспі "Червоний шлях", який виконав план на 47%, те саме за його ініціативи було зроблено в колгоспі "Перебудова". Окрім того, О. Мартинович вирішив припинити вивезення жита з колгоспу "Своя праця", оскільки той виконав план по цій сільськогосподарській культурі [90, арк. 1]. З матеріалів слідства відомо, що дії О. Мартиновича викликали негативну реакцію партійних колег. Зокрема, Матвій Фоменко рекомендував О. Мартиновичу посилити тиск на колгоспників для виконання плану й не роздавати натураванси, однак О. Мартинович проігнорував цю пораду [90, арк. 4]. Уповноважений з хлібозаготівель Степан Давиденко, який прибув в Знам'янський район на початку листопада 1932 року розкритикував дії О. Мартиновича щодо налагодження продовольчого забезпечення колгоспників й звинуватив у зриві плану [90, арк. 3]. Інший уповноважений Макар Неумивака підрахував, що дії О. Мартиновича, спрямовані на допомогу колгоспникам, спричинили виконання плану лише на 60% [90, арк. 7].

31 грудня 1932 року О. Мартиновича заарештували за підозрою в зриві хлібозаготівель. На допитах О. Мартинович пояснив, що його дії обумовлено турботою про колгоспників. Партійні колеги пропонували виключити його з партії, зняти з усіх посад, а також засудити до тюремного ув'язнення, однак на нараді при колегії ДПУ УРСР було прийнято рішення звільнити О. Мартиновича з-під варті [90, арк. 18].

3 січня 1933 року співробітники Долинського РВ ДПУ заарештували голову споживкооперації Костянтина Дороша (1887 р.н.), а також секретаря партійного осередку села Новоселюватки Василя Бондаренка (1907 р.н.). На момент арешту їхня сільрада виконала план на 83,9%, а одноосібний сектор – на 22,6%. Співробітники ДПУ знайшли докази, які засвідчили, що К. Дорош і В. Бондаренко неодноразово висловлювали міркування про неможливість виконання плану [87, арк. 15; 70, арк. 3]. Окрім того, слідчі виявили, що К. Дорош віддав розпорядження роздати 10–12 пудів пшениці кожному колгоспнику [87, арк. 15], а В. Бондаренко наказав роздати 210 пудів зерна в колгоспі "Шевченко" [70, арк. 23]. Дії В. Бондаренка, спрямовані на покращення продовольчого стану колгоспників, унеможлилювали виконання плану й викликали критику частини місцевого керівництва. За твердженням одного із свідків, на зауваження партійних колег стосовно здачі хліба В. Бондаренко відповів, що готовий сидіти під вартою, проте хліб здавати не буде, оскільки для нього першорядним є не виконання плану, а забезпечення хлібом колгоспників [70, арк. 22–23].

Проти виконання хлібозаготівельного плану активно виступив завідувач виробничої ділянки Долинського районного МТС Кирило Старуха (1902 р.н.). З матеріалів слідства відомо, що в серпні 1932 року К. Старуха зібрав виробничу нараду, на якій заявив про помилковість розрахунків районного виконкому щодо планів для колгоспів "Надія Леніна" та "Друга п'ятирічка" в селі Іванівці. Один з учасників наради дав свідчення співробітникам ДПУ, що К. Старуха рекомендував голові сільради Андрієві Горбенку не приймати план вище 50 тисяч пудів [95, арк. 4]. У справі К. Старухи є інформація, що він дав розпорядження керівникам згаданих колгоспів спочатку наповнити посівні фонди та роздати натураванси, а вже потім сконцентруватися на виконанні плану [95, арк. 6]. Таке рішення можна пояснити тим, що К. Старуха не вірив у можливість виконання плану. Секретар партійного осередку Іван Рябець повідомив співробітникам ДПУ, що К. Старуха був упевнений у неможливості виконання плану навіть упродовж двох років [95, арк. 7]. Скептицизм К. Старухи стосовно плану підтвердили голова сільради А. Горбенко [95, арк. 4–5] та голова колгоспу "Надія Леніна" Євген Митус [95, арк. 8–9]. У процесі слідства К. Старуха визнав, що не вірив у можливість виконання плану, пояснивши це впливом рядових колгоспників, які зіштовхнулися з продовольчими утрудненнями [95, арк. 2]. На нашу думку, такі свідчення К. Старухи спричинено тиском співробітників ДПУ й прагненням врятувати себе від суворого покарання. Аналіз справи дозволяє вважати, що позиція К. Старухи стосовно хлібозаготівель була

самостійною й ґрунтувалася на розрахунках господарського потенціалу колгоспів "Надія Леніна" та "Друга п'ятирічка". Наші припущення можна підтвердити тим, що К. Старуха критикував не тільки масштаб самого плану, але й репресії, спрямовані проти колгоспного керівництва. Зокрема, він виступив проти оголошення догани Є. Митусу, заявивши, що відбиранням партійних квитків план не виконати, а також здійснив спробу звільнити з-під варті колишнього голову колгоспу "Друга п'ятирічка" Андрія Дерія [95, арк. 4–5].

Співробітники ДПУ зафіксували низку випадків небажання виконувати план хлібоздачі з-поміж колгоспної верхівки. Голова колгоспу ім. В. Молотова села Чорний Ташлик Вільшанського району, етнічний болгарин Олександр Станков (1900 р.н.) прямо не критикував завищений план хлібозаготівель, однак під час зустрічі з уповноваженими відмовився вивозити зерно з колгоспу, оскільки через моральні принципи не міг залишити односельців без засобів для існування [50, арк. 30]. В архівно-слідчій справі на О. Станкова можна натрапити на інформацію, що він погано ставився до колгоспників, проте достовірність останньої ставлять під сумнів свідчення Данила Команова, який на допиті стверджував, що О. Станков ігнорував заборону випікати хліб у колгоспних пекарнях і потай уночі роздавав колгоспникам хліб та борошно [50, арк. 9]. Інший свідок зазначив, що О. Станков організував не менше 5 незаконних видач натуравансів [50, арк. 18].

Критичні зауваження стосовно нереальності плану хлібозаготівель також неодноразово висловлював голова колгоспу ім. Й. Сталіна села Звірівки Новоукраїнського району Іван Сенік (1894 р.н.) [72, арк. 7]. За його підрахунками, щоб наблизитися до виконання плану, треба було здати все зерно, наявне в колгоспі, однак це б погіршило і без того складну продовольчу ситуацію, тому І. Сенік дав розпорядження видати натуральні аванси за трудові [72, арк. 9]. Співробітники ДПУ класифікували такі дії, спрямовані на покращення продовольчого забезпечення колгоспників, як саботаж хлібозаготівель і 8 березня 1933 року заарештували І. Сеніка. На особливій нараді при колегії ДПУ УРСР його було засуджено до 3 років ув'язнення в концтаборі умовно та звільнено з-під варті. Проти виконання плану й насильницького повернення натуравансів виступив також член правління колгоспу ім. Лаврентія села Дмитрівки Знам'янського району Дмитро Голуб (1896 р.н.). У приватній розмові Д. Голуб розкритикував політику хлібозаготівель й зазначив, що селяни не мають хліба [32, арк. 11].

З активною критикою плану виступила колишня вчителька Зоя Борщева (1890 р.н.), яка на той час проживала в селі Кучерівці Знам'янського району. Зокрема, З. Борщева написала декілька критичних статей у районну газету "Радянське село" та листів до різних установ і посадових осіб. У своїх зверненнях вона наголошувала на наявності низки проблем в організації колгоспів, відсутності соціальної справедливості та компетентних управлінців на місцях. Найбільшого резонансу набув сповнений критики лист З. Борщевої до першого секретаря Одеського обласного комітету КП(б)У Михайла Майорова, у якому колишня вчителька акцентувала увагу на господарських проблемах села та звинуватила М. Майорова в безгосподарності й назвала його гадюкою [60, арк. 8].

Відверте невдоволення завищеними планами висловлювали рядові колгоспники та одноосібники. Переважно селяни стверджували, що план не реальний, тому спроба виконати його неодмінно спричинить продовольчі утруднення та голод [3, арк. 11; 11, арк. 3; 18, арк. 9; 26, арк. 12; 31, арк. 10; 33, арк. 14; 44, арк. 14; 53, арк. 10; 56, арк. 4; 67, арк. 9; 68, арк. 10; 77, арк. 6; 80, арк. 3; 82, арк. 13; 85, арк. 12]. Зокрема, мешканець села Бежбайраки (сучасне село Кропивницьке) Новоукраїнського району Степан Химород (1890 р.н.), який працював у колгоспі "Шлях до комуні", говорив: "План не реальний, ми його ніколи не виконаємо. Знову буде, як у минулому році, хліб заберуть, а ми залишимося голодними" [46, арк. 7-8]. Більш категорично висловився Дмитро Зінченко (1881 р.н.), працівник колгоспу "Широке поле" з села Гурівки Долинського району, який на загальних зборах колгоспу висловив думку, що план не реальний, у цьому році буде ще гірше, ніж у минулому, весь хліб заберуть, а бідне селянство залишиться без хліба та буде пухнути з голоду [68, арк. 10]. У колгоспі ім. М. Калініна села Тишківки Добровеличківського району колгоспники масово висловлювали невдоволення планом. Під час зборів настрої односельців узагальнив Григорій Удод (1890 р.н.): "Доки ми ці плани будемо приймати, в минулому році, коли приймали план, то також казали, що не будемо голодувати, а вийшло, що з голоду ледь не подохли, тепер так само заберуть весь хліб, а ми будемо з голоду пухнути. Не треба нам планів і дурні ті, хто за плани голосує" [34, арк. 8].

Співробітники ДПУ зафіксували низку випадків, коли селяни пропонували спочатку забезпечити їх продовольством, а надлишки здати державі [11, арк. 10; 20, арк. 12; 31, арк. 11; 55, арк. 5; 61, арк. 8; 63, арк. 18]. Показовий випадок трапився в селі Макариха, учасником якого був місцевий житель Семен Середа (1895 р.н.). У присутності уповноваженого РПК С. Середа запропонував спочатку задовольнити потреби колгоспників, а те, що залишиться, віддати державі. Один із свідків згадував про цей інцидент так: "Тримаючи в одній руці пшеницю першого гатунку, а в іншій – другого, С. Середа сказав, указуючи на руку з пшеницею першого гатунку: Цю пшеницю слід залишити нам, а ту здати державі" [25, арк. 8]. Ще більш радикально висловився одноосібник Микола Бувєвський (1892 р.н.), який мешкав у селі Диківці Знам'янського району. У розмові з колгоспниками він стверджував, що радянська влада навмисно вимагає виконання завищеного плану хлібозаготівель, щоб відібрати в селян хліб і змусити їх голодувати, а тому слід вимагати, щоб план зменшили, і до того часу не здавати зерно [15, арк. 6–9].

Слідчі справи свідчать, що на місцях траплялися також спроби зірвати план, складений для окремих колективних господарств, проте ці спроби були поодинокими й безуспішними. Одну з найбільш авантюрних спроб зірвати виконання плану здійснив рахівник колгоспу "Серп" у селі Новолутківці Добровеличківського району Савелій Походенко (1900 р. н.), на постаті якого варто зупинитися детальніше.

У 1920 році С. Походенко дезертирував з лав Червоної армії. Згодом він став псаломщиком в церкві села Добрянки Вільшанського району. Також є відомості, що С. Походенко був таємним співробітником ДПУ, однак свої обов'язки не виконував [83, арк. 28]. У 1929 році С. Походенко спільно з Федором Татаренком здійснював збір коштів на ремонт храму. У 1931 році був одним з учасників волинки в колгоспі ім. С. Будьонного, за що отримав покарання терміном у 5 місяців примусових робіт. У липні 1932 року його відправили на примусові роботи до колгоспу "Серп". Після закінчення терміну покарання С. Походенко залишився працювати в тому самому колгоспі. С. Походенко неодноразово публічно критикував план, а також наголошував на тому, що керівництво колгоспу за рахунок простих трудівників намагається вислужитися перед партією [83, арк. 13]. Окрім того, С. Походенко підмовляв селян виступати проти виконання плану та не здійснювати посівну [83, арк. 19]. Критичні висловлювання С. Походенка були результативними, оскільки в колгоспі "Серп" впала трудова активність й знизилася довіра до голови колгоспу Загорулька. Проте подібні дії С. Походенка мали й зворотний бік, оскільки 8 березня 1933 року його заарештували співробітники ДПУ.

Спробу сповільнити виконання плану здійснив робітник радгоспу "Прогрес" села Марфівки Долинського району Лука Довгий (1887 р.н.), який запропонував відразу вивозити не весь хліб, а лише по дві-три підводи. На думку Л. Довгого, так селян довше б годували в колгоспі, а коли весь хліб вивезти відразу, то через місяць вони почнуть помирати з голоду [31, арк. 11]. Ініціативу Л. Довгого реалізувати не встигли, оскільки 24 листопада 1932 року його було заарештовано.

Співробітники ДПУ зафіксували також низку випадків, коли візники, яких призначали вивозити хліб, відмовлялися від своїх обов'язків [40, арк. 8; 49, арк. 4; 52, арк. 33:]. Одна з таких ситуацій трапилася в селі Макарисі, де правління артїлі "Правда" призначило Івана Киктева (1898 р.н.) відповідальним за перевезення хліба на залізничну станцію. Дізнавшись про це, І. Киктев категорично відмовився від роботи, пояснюючи свою позицію тим, що вивезення зерна залишить колгоспників голодними [7, арк. 11]. Земляк І. Киктева Денис Бондаренко (1897 р.н.), коли побачив, що із села вивозять хліб, звернувся до візників: "Куди ви дурні везете хліб? Як вивезете хліб, то будете пухнути з голоду" [73, арк. 11].

Деякі селяни, щоб не вивозити зерно, умисно калічили коней і навіть корів, яких використовували як тяглову силу. Зокрема, співробітники ДПУ отримали інформацію про таку шкідницьку діяльність у селі Інженерівці Зінов'євського району, де член артїлі "Агротехнік" Андрон Лісовенко (1903 р.н.) спровокував падіж коней, а на зауваження односельців відповів: "Хай коні пропадають, не будуть возити хліб, а то й так вже багато вивезли" [74, арк. 12]. Схожий випадок мав місце і в селі Володимирівці, де член колгоспу "Червоний трудівник" Прохор Маракуца (1904 р.н.) по дорозі до млина побив корову так, що та через декілька днів здохла. Так само, як і А. Лісовенко, П. Маракуца пояснив свій вчинок тим, що не хотів вивозити хліб за межі села [29, арк. 3].

У другій половині 1932 року частина селян була переконана, що після виконання плану їхнє продовольче становище не покращиться, тому намагалися різними способами затягнути молотьбу.

Зокрема, машиніст колгоспу "Червона зірка" села Богодарівки Демид Юхименко (1911 р. н.) приховував деталі молотарки або рвав пасок, щоб довше молоти хліб [21, арк. 2–4]. За матеріалами слідства, до аналогічних дій вдавалися жителі Зінов'євського району Семен Снісаренко (1895 р. н.) [28, арк. 4], член артлі "Агротехнік" Пилип Зубченко (1901 р. н.) [57, арк. 8] та член колгоспу "1-й Обертасівський" Дорофій Варакута (1912 р. н.) [8, арк. 6]. Свідки стверджували, що Д. Варакута не тільки свідомо псував молотарку, але й не виходив на роботу. Свої вчинки пояснював відсутністю теплого одягу, однак і після того, як управління колгоспу забезпечило його одягом, він усе одно дозволяв собі не з'являтися на роботу [8, арк. 7–8]. Згодом Д. Варакута зізнався, що дійсною причиною такого ставлення до трудових обов'язків було бажання продовжити час молотьби.

Погіршення продовольчого забезпечення колгоспників відчутно позначилося на їхній мотивації працювати. Співробітники ДПУ зафіксували низку закликів не виходити на роботу, доки влада не покращить харчування [14, арк. 5; 37, арк. 8; 54, арк. 9; 56, арк. 5–6; 65, арк. 8; 77, арк. 7]. Такий випадок трапився в селі Антонівці Зінов'євського району. Учасником цієї події був Фока Куліш (1890 р. н.), який у присутності рядових колгоспників та уповноважених з хлібозаготівель заявив, що раніше люди краще свиней годували, ніж зараз влада годує селян, от якби ми не захотіли працювати, то нас би краще годували [75, арк. 4]. Невдоволення харчуванням висловив також член колгоспу "Червоний прогрес" Семен Коноваленко (1911 р. н.), який переконав бригаду не брати казан з баландою привезеною на обід, і не працювати, доки їм не приготують нормальної їжі [24, арк. 5]. До ще більш радикальних дій вдався вже згаданий П. Зубченко, який перевернув казан з галушками з темної муки, а потім з обуренням звернувся до відповідальних за харчування: "Як нас годують, так і працювати будемо" [57, арк. 7].

Спроби селян змусити владу зменшити план чи уповільнити темпи його виконання не дали відчутних результатів, тому населення масово почало ховати хліб. Більшість робила це потай, однак траплялися випадки, коли люди заявляли про це публічно й намагалися переконати інших, що це єдиний спосіб вижити [16, арк. 2; 39, арк. 13; 48, арк. 25; 51, арк. 5; 63, арк. 18; 64, арк. 3; 77, арк. 2; 91, арк. 10]. Співробітники ДПУ виявили один з таких випадків у селі Дмитрівці, де місцевий хлібороб Юхим Савельєв (1888 р. н.) у розмові з одноосібниками рекомендував не продавати хліб державі, оскільки та кожного року залишає селян голодними, а краще приховати зерно в глибоких ямах [79, арк. 3]. Схожа ситуація трапилася також у селі Мартоноша Новомиргордського району, де колишній партієць Микита Кваша (1874 р. н.) ходив селом та переконував одноосібників ховати зерно [13, арк. 4]. Зазначимо, що інколи селяни вважали за краще, щоб хліб згнив у землі, ніж дістався радянській владі [76, арк. 5].

Погіршення умов життя на селі, спричинене економічними експериментами радянської влади спонукало людей тікати в місто. Так само, як у випадку з прихованням зерна, більшість людей робила це таємно, однак траплялися спроби відкритих закликів їхати в промислово розвинені міста [2, арк. 11; 85, арк. 12] чи тікати за кордон. Найбільше таких ситуацій співробітники ДПУ виявили на території Долинського та Знам'янського районів. Досить активно за втечу до міст агітували жителі села Гурівки: член колгоспу "Широке поле" Д. Зінченко [68, арк. 11–12] та одноосібник Іван Ворона (1887 р. н.) [82, арк. 12–13]. Їхні заклики виявилися дієвими, оскільки наприкінці 1932 року із Гурівки виїхали родини Кіндрата Білоуса, Діонісія Галки, Федора Дробінчука, Омеляна Приходька, Михайла Шкапи [68, арк. 10–11], Трохима Артеменка, Олексія Заболотного, Якова Колісника, Тита Куксенка, а також Павла Хоменка [82, арк. 12–14]. Окрім того, співробітники ДПУ зафіксували випадки втечі жителів сучасної Кіровоградщини за межі СРСР. Таку спробу здійснив мешканець села Татарівки (тепер село Комишувате) Новоукраїнського району Леонід Діаковський (1912 р. н.). Ініціатором втечі був його батько Михайло, який приїхав до сина з Херсонщини. З архівно-слідчої справи відомо, що вночі 12 червня 1933 року неподалік від міста Тирасполь вони перепливали річку Дністер: батько потонув, а от сину вдалося перетнути кордон й потрапити на територію Румунії. У Румунії він дав свідчення про причини втечі з СРСР [92, арк. 7]. Для тодішньої румунської влади Л. Діаковський не становив інтересу, тому румуни прийняли рішення передати втікача радянській стороні, щоб уникнути непорозумінь.

Непомірні хлібозаготівлі, діяльність буксирних бригад та голод спонукали людей замислитися про організацію колективного опору діям влади. Ініціаторами закликів до опору переважно були люди, які раніше стали жертвами репресій: державні службовці царського періоду, священники, учасники повстанського руху, вояки армії УНР, а також заможні селяни, яких було розкуркулено.

Зокрема, спробу організувати колективний спротив хлібозаготівельній кампанії здійснили жителі вже згаданого села Богодарівки. Ініціаторами виступу проти влади тут були розкуркулений селянин А. Прокопенко та член артілі "Робітник" Лук'ян Ремінний (1905 р.н.). Про їхню діяльність відомо лише те, що А. Прокопенко та Л. Ремінний під час наради колгоспників намагалися переконати односельців відмовитися від здачі хліба, а на випадок коли заготівельники прийдуть до двору, радили скликати народ для організованого опору [47, арк. 12].

Активну участь у спробі організувати опір діям влади під час хлібозаготівельної кампанії 1932–1933 років брали жінки. Один з подібних випадків трапився в тому ж селі. Богодарівці. Інцидент стався в ідальні артілі "Робітник", де колгоспниця Харитина Ремінна (1895 р.н.) розкритикувала якість наданого харчування, а потім заявила, що в 1932 році довкола були лише мертві коні, а в 1933-му. самі будемо подихати [22, арк. 6]. Крім того, жінка закликала покинути колгоспи й дати відсіч бандитам, які безперешкодно грабують народ [22, арк. 4–5].

Лук'ян Ремінний з села Богодарівки, Зінов'євський р-н (ДАКрО, ф. П-5709, спр. 7167)

Спробу організувати колективний спротив зафіксовано також в селі Бутове Зінов'євського району. Ініціаторкою виступила неодноразово розкуркулена родичка повстанського отамана Іванова – Наталя Іванова (1875 р.н.). Вона об'єднала довкола себе жінок, які не підтримували ідею суцільної колективізації та не вірили в можливість виконання плану хлібоздачі. Н. Іванова вважала, що проти хлібозаготівель активно потрібно виступити саме жінкам, оскільки, на її думку, арештовують лише чоловіків, а от жінок репресивні органи не чіпають [35, арк. 7]. Зокрема, Н. Іванова радила брати сокири та інші підручні засоби й чинити опір, якщо до колгоспників прийдуть активісти в пошуках хліба [35, арк. 11].

Співробітники ДПУ зафіксували спробу організувати колективний опір хлібозаготівлі і в діях колгоспниці артілі "Агротехнік" із села Інженерівки Мотрі Лісовенко (1898 р.н.). Так само, як Н. Іванова, М. Лісовенко вважала, що в авангарді боротьби потрібно виступати жінкам. Один із свідків у справі М. Лісовенко згадував, що, за її словами, чоловікам не варто брати активну участь у боротьбі проти влади, оскільки їх можуть заарештувати, а от жінкам нічого боятися, хоч якщо і за рогачі візьмуться та поженуть з хати активістів [41, арк. 8]. Позицію Н. Іванової та М. Лісовенко спричинено досвідом попередніх антиурядових виступів, спрямованих насамперед проти організації колгоспів, проте в 1932–1933 роках ситуація змінилася й співробітники ДПУ арештовували всіх противників хлібозаготівель незалежно від їх гендерної приналежності.

Під час хлібозаготівельної кампанії 1932–1933 років співробітники ДПУ зафіксували і випадки погроз на адресу відповідальних осіб за виконання хлібозаготівель та активістів буксирних бригад [19, арк. 12; 30, арк. 11; 88, арк. 1], а також напади з використанням знарядь праці (лопати, вила, сокири) і навіть вогнепальної зброї [6, арк. 14]. Збереглися свідчення, що комірник колгоспу "Червона зірка" Свирид Топченко (1898 р. н.), який проживав у селі Богодарівці, планував напад на уповноваженого з хлібозаготівель [20, арк. 2]. Також з першоджерел відомо про факт, що неподалік від села Дмитрівки невідомі напали на активіста Косова. У нападі було звинувачено Івана Гур'яна (1910 р. н.) та Антона Костенка (1910 р. н.) [89, арк. 24]. Більше подробиць відомо про інцидент, який стався у селі Добрянці, де одноосібник Юхим Гриненко (1877 р.н.) чинив активний опір і ледь не вбив активіста Гордія Полозова [5, арк. 17]. За свідченнями очевидців, Г. Полозов разом з бригадою прийшов на обійстя Ю. Гриненка з вимогою здати хліб. На що Ю. Гриненко відповів так: "Ніяких ваших постанов я не визнаю, ідіть звідси". Коли бригада почала нищпорити по двору й знайшла в сараї корову, дружина Ю. Гриненка почала просити Г. Полозова залишити їхню годувальницю, однак один з активістів відштовхнув жінку й почав виводити корову з двору. У відповідь Ю. Гриненко схопив вила й погнався за активістами, що почали тікати. По дорозі Ю. Гриненко кричав сусідам: "Тримайте цих бандитів, я хочу раз і назавжди покінчити з ними, до яких пір вони будуть нас грабувати" [5, арк. 21].

10 січня 1933 року у селі Нова Прага Олександрійського району до одноосібника Архипа Коломійця прийшла бригада активістів, щоб конфіскувати майно за невиконання плану хлібоздачі.

А. Коломієць вихопив обріз і почав стріляти, унаслідок чого загинув активіст Анфім Коваленко, а також було поранено Марфу Сашенко та члена сільради Чабаненка [96, с. 34]. Чоловік разом з дружиною та дітьми втік з села, проте через деякий час його затримали й засудили до розстрілу. Факти засвідчують, що дії А. Коломійця спричинили великий резонанс, оскільки, наприклад, Корнія Пузиренка (1894 р. н.) [58, арк. 16], який позитивно оцінив вчинок земляка, було заарештовано та засуджено до 3-х років позбавлення волі.

Отже можна стверджувати, що хлібозаготівельні заходи 1932–1933 років викликали гостру критику та спротив з боку населення, проте опір носив переважно індивідуальний і пасивний характер, не набув масового поширення та за відсутності належної організації переважно не виходив за межі словесної критики економічних заходів влади у галузі сільського господарства. Останнє спричинено такими факторами: більшість активних противників радянського режиму на той час вже були знищені або перебували в таборах чи закордоном; ще до подій 1932–1933 років сформувалася розгалужена система інформаторів, які використовувалися співробітниками ДПУ для виявлення противників політики партії; продовольча ситуація на селі була настільки складною, що більшість людей думала, як вижити, а не про те, як організувати опір радянській владі.

Перспективу для подальших наукових розвідок представляє вивчення індивідуального опору населення під час Голодомору 1932–1933 років в окремих районах Кіровоградщини й дослідження проявів колективної непокори з обов'язковим залученням ґрунтового архівного матеріалу.

Список використаних джерел та літератури:

1. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 1462. – 26 арк.
2. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 2874. – 34 арк.
3. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 6663. – 13 арк.
4. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 6670. – 14 арк.
5. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 6689. – 29 арк.
6. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 6815. – 15 арк.
7. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 6821. – 18 арк.
8. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 6827. – 16 арк.
9. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 6835. – 20 арк.
10. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 6844. – 18 арк.
11. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 6853. – 13 арк.
12. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 6872. – 9 арк.
13. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 6873. – 13 арк.
14. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 6874. – 9 арк.
15. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 6884. – 14 арк.
16. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7012. – 14 арк.
17. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7020. – 14 арк.
18. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7021. – 13 арк.
19. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7024. – 15 арк.
20. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7029. – 15 арк.
21. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7030. – 15 арк.
22. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7038. – 14 арк.
23. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7039. – 12 арк.
24. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7042. – 16 арк.
25. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7052. – 17 арк.
26. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7060. – 16 арк.
27. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7062. – 13 арк.
28. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7065. – 12 арк.
29. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7066. – 11 арк.
30. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7097. – 13 арк.
31. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7100. – 16 арк.
32. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7103. – 14 арк.
33. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7116. – 19 арк.
34. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7120. – 68 арк.
35. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7126. – 21 арк.
36. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7129. – 14 арк.
37. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7132. – 16 арк.
38. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7133. – 13 арк.
39. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7138. – 15 арк.

40. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7139. – 11 арк.
41. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7143. – 14 арк.
42. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7148. – 14 арк.
43. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7150. – 14 арк.
44. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7157. – 19 арк.
45. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7160. – 16 арк.
46. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7161. – 16 арк.
47. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7167. – 38 арк.
48. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7170. – 29 арк.
49. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7181. – 19 арк.
50. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7182. – 37 арк.
51. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7189. – 15 арк.
52. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7196. – 45 арк.
53. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7206. – 20 арк.
54. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7209. – 17 арк.
55. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7211. – 14 арк.
56. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7213. – 13 арк.
57. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7220. – 13 арк.
58. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7232. – 19 арк.
59. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7236. – 24 арк.
60. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7246. – 55 арк.
61. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7248. – 18 арк.
62. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7249. – 15 арк.
63. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7254. – 25 арк.
64. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7255. – 14 арк.
65. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7256. – 12 арк.
66. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7266. – 18 арк.
67. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7273. – 13 арк.
68. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7285. – 17 арк.
69. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7287. – 19 арк.
70. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7291. – 28 арк.
71. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7303. – 18 арк.
72. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7313. – 18 арк.
73. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7317. – 16 арк.
74. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7320. – 14 арк.
75. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7329. – 12 арк.
76. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7520. – 18 арк.
77. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7564. – 14 арк.
78. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7585. – 13 арк.
79. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7610. – 12 арк.
80. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7614. – 15 арк.
81. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7623. – 16 арк.
82. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7627. – 20 арк.
83. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7639. – 34 арк.
84. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7642. – 23 арк.
85. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7648. – 20 арк.
86. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7651. – 19 арк.
87. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7659. – 23 арк.
88. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7681. – 13 арк.
89. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7682. – 29 арк.
90. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7688. – 19 арк.
91. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7690. – 20 арк.
92. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7703. – 11 арк.
93. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 7707. – 29 арк.
94. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 8884. – 69 арк.
95. ДАКрО, ф. П-5907, оп. 2-р, спр. 11148. – 27 арк.
96. Орел С. Ті, хто не хотів померати мовчки... – Кропивницький: КП "Регіональна інформаційно-поліграфічна агенція", 2018. – 115 с.
97. Шепель Федір. Чи всі українці мовчали про голод? // Журавський Владислав. Там, у небі чорний крук: голодомор-33 на Кіровоградщині / Владислав Журавський, Оксана Верстюк, Леся Журавська. – Кіровоград: Централіно-Українське видавництво, 2008. – С.132-135.